

НАРОДНИЙ КОМІСАРІАТ ОСВІТИ УРСР
ЦЕНТРАЛЬНА ДИТЯЧА ЕКСКУРСІЙНО-ТУРИСТСЬКА СТАНЦІЯ

М. В. ШАРЛЕМАНЬ

ЯК ВИВЧАТИ ТА ЗБИРАТИ ССАВЦІВ — ЗВІРІВ

КИЇВ — 1941

Редактор *Г. Ів. Ільницький*

БМ 19948

Друк. в ва „Радшкола“, з. 515–10.000

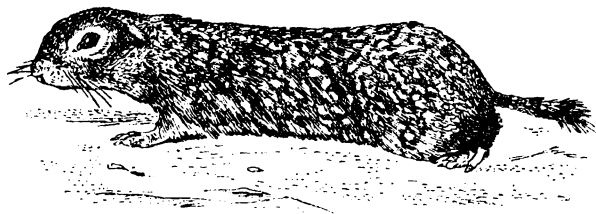
Київ, вул. Чудновського, 4.

На допомогу юному туристу—
учаснику експедиції по УРСР.

ЯК ВИВЧАТИ ТА ЗБИРАТИ ССАВЦІВ — ЗВІРІВ

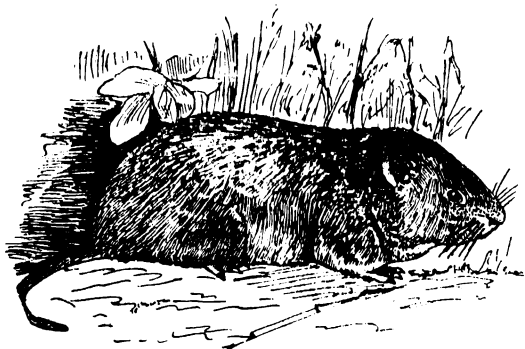
Для науки має велике значення колективне збирання матеріалів про ссавців — звірів. Діти, якщо їх зацікавити, охоче збирають дрібних звірят. Треба тільки до справи поставитись сумлінно. Щоб робота мала певне наукове спрямування, слід обізнатися з літературою про місцевих ссавців. Проводячи спостереження, треба все ретельно заготовувати. Корисно також замальовувати, фотографувати сліди звірів, пошкоджені ними дерева тощо.

Мал. 1. Ховрашок.

Здобування ссавців. Житників (полівок) (мал. 2) мишей, (мал. 4, 7), щурів (мал. 6) ласок, тхорів, та іншу дрібну звірину ловлять найчастіш у капкани,

Щоб удатніші були лови, треба спершу довідатися з літературних джерел про життя тварин, що їх мають збирати, про їх звичаї, місця їх перебування, харчування тощо. У дуплах дерев можна знайти вовчків, білок, кажанів, або летючих мишей, а часом і лісову мишу. Вовчки часто оселяються в старих пташиних гніздах у дуплах, а то й просто на дереві, чи в кущі. Білок легко вигнати з дупла, шкребучи палицею кору на дереві. Звіринка, гадаючи, що це шелестить, підкрадаючись хижак, вискакує з свого притулку.

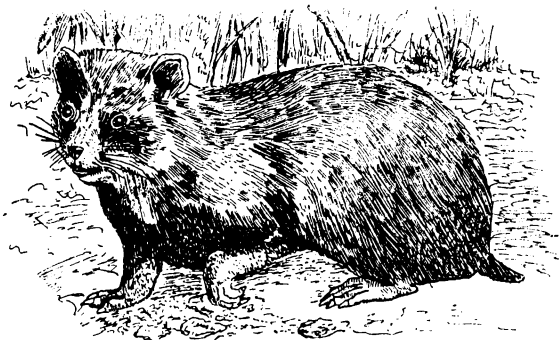
Мал. 2. Житник, або полівка.

Ведучи спостереження, слід добре прислухуватися до пташиних голосів. Схвильовані крики пташок, що зібралися на якомусь місці, часто свідчать про те, що там є куниця.

Тхорів, ласок, ховрашків, (мал. 1) хом'яків

(мал. 3) можна здобувати, розкопуючи нори або виливаючи чи викурюючи їх з нір.

Розкопуючи нору, не треба пропускати нагоди дослідити її: зміряти ходи й комори, замалювати схематичний план, узяти до колекції гніздо або підстілку з комори, дослідити запаси харчів, зважити їх, узяти до колекції зразки, зміряти горбок землі коло входу до нори тощо.

Мал. 3. Хом'як.

Водяних щурів найзручніше ловити капканцями, десь на березі болота, ставка, озера, канави, в тих місцях, де багато є слідів цієї тварини.

Дрібних гризунів і комахоїдних—землерийок, або мідиць найкраще ловити у капканці—мишоловки, або банки, відра, та інші посудини, укопані в землю.

Дужку капканця треба злегка обмотувати прядивом або ганчіркою, щоб пружина не розбила

звіринку. Капканець треба прив'язувати до чогось непорушного або важкого, щоб його не заніс, разом із упійманою звіринкою, якийсь хижак. За принаду можуть бути шматочки шкоринки з хліба, сала, ковбаси, риби. Коли ставити капканці коло заселеної нірки, принади можна і не вживати: звіринка, виходячи з нірки, торкається „сторожка“ і капканець зачиняється.

Мал. 4. Польова миша.

Рійних ссавців: кротів, строкаток (мал. 5) ловлять у спеціальні капканці-кротоловки. Кротоловку ставлять на шляху підземного ходу звіринки. Для цього треба трохи розкопати підземний хід, поставити кротоловку і знову закласти розкопане місце

землею або дерном так, щоб не завалити хід землею.

При ловленні дрібних ссавців добрі наслідки матимемо з закопаних у землю відер, бляшанок і банок. Їх закопують (на 30—40 см), так, щоб горішній край був на рівні з поверхнею землі. На дно посудини кладуть принаду.

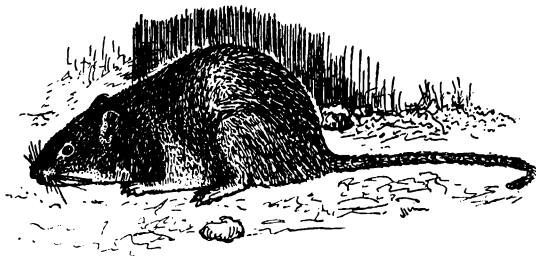

Мал. 5. Строкатка степова.

До відер потраплять дрібні гризуни й комахоїди. Відро треба часто оглядати, бо не раз трапляється так, що до одного відра потрапить

кілька землерийок—ненажерливих звіринок, які можуть погризти одна другу.

Великий матеріал про ссавців можна збирати по тих околицях, де провадять боротьбу з гризунами і де труять ховрашків або мишей.

Мал. 6. Пацюк, або щур.

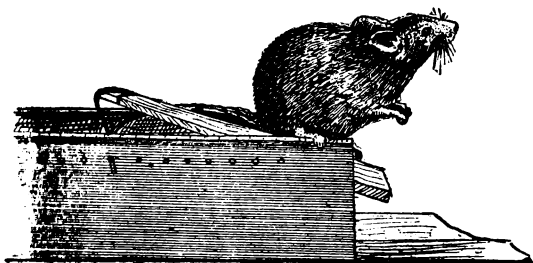
Під час поведі на острівцях і деревах, що їх оточила вода, збирається багато різних ссавців. При цьому миші, житники, щури, землерийки, або мідіці ховаються в нірках; тхори, лисиці і горностаї—в дуплах дерев, купах хмизу; водяні щури в—норах і дуплах тощо. Звірят тут легко ловити.

Часто можна натрапити на гнізда малої миші, білки, а часом і вовчка. Гнізда треба зміряти й дослідити. Слід так саме визначити всякі пошкодження, що їх поробили ссавці. Обгризені на верхівках пеньки свідчать подекуди за те, що в тій місцевості перебувають бобри.

Сліди пошкоджень дуже бажані для колекції, як ілюстрація до життя тварин.

Зловлених ссавців, треба уважно розглянути ще в полі й позбирати з них паразитів—бліх, кліщів. Паразитів треба пошукати і в гніздах звірів. Зберігають паразитів у 70° спирті. На етикетці, крім звичайних дат, зазначають, на якій

Мал. 7. Хатня миша.

тварині впіймали паразита і чи знайшли його на тварині, чи в її гнізді.

Паразити наших ссавців мало вивчені, проте, вони дуже цікаві і науковою й практичною стороною, бо являють собою носіїв і розповсюдників деяких заразливих хвороб.

Здирання шкірок із ссавців. Звірят, що їх зловили живими, легко забити, поклавши до банки шматочок вати, змоченої хлороформом або етером, і щільно заклавши банку притертим або звичайним корком.

Мертвих ссавців треба зміряти. Більших міряють рулеткою, дрібніших — циркулем і лінійкою.

Щоб здерти шкіру з більшого ссавця, роблять розтин скальпелем або дуже нагостреним ножом по нижній частині тіла від підборіддя до межикроччя (промежини), а далі—внутрішнім боком кінцівок від основного розтину до копит або пазурів. Розтинати треба так, щоб не пошкодити стінок очеревини. Як появиться кров, її треба присипати картопляним борошном, гіпсом, дрібним білим піском, а в крайньому разі попідом. Пальцями або міцним пінцетом захоплюють краєчки шкіри на подовжньому розтині й відділяють її колодочкою пінцета або ножа від тулуба, обережно підрізуючи шкіру там, де вона не відділяється.

Хвіст вивертають як панчішку до кінця хребців. Це треба робити обережно, щоб не одірвати кінчика хвоста. Шкіру з ніг здирають аж до копит або до кінця пальців, лишаючи останні суглоби пальців при шкірі.

Здирати шкіру з голови треба так, щоб не пошкодити повік, вух і губ. Вуха вивертають по змозі до краю.

У ссавців, що мають роги, шкіру навколо рог підрізують. Далі роблять розтин між рогами, і крізь нього виймають череп із рогами.

Здерту шкіру старанно відділяють від залишків м'яса, жиру й натирають сіллю з галуном або тільки сіллю. Натерту сіллю шкіру можна зберігати якийсь час, згорнувши її трубкою шерстю наверх.

За кілька день шкіру треба оглянути й знову

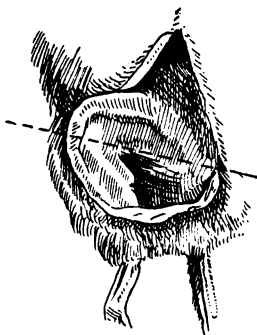
пересипати сіллю. Сушити шкіру можна, розіп'явши у добре провітрюваному місці. Тоді шкіру треба особливо старанно натерти сіллю з галуном.

Здираючи шкіру з ссавців середніх розмірів або з дрібних,--слід робити такий розтин на череві, щоб крізь нього проходила тушка тварини, коли вивертатимемо її як панчошу (мал. 8).

Край шкіри захоплюють пінцетом або пальця-

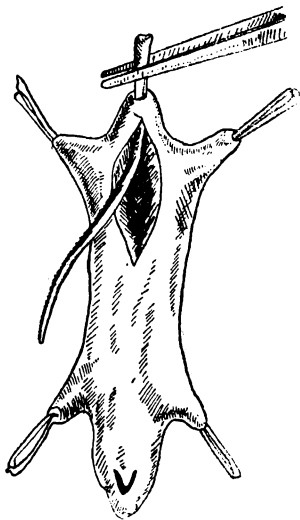
Мал. 8

Мал. 9

ми. Шкіру від тушки відділяють колодочкою скальпеля або пінцета. Коли огляються ноги, їх легенько висувають і перетинають в колінному суглобі (мал. 9).

Далі роблять те ж саме і з іншою ногою. Тоді відділяють шкірку в напрямі до спини й хвоста. Вивертають хвіст панчохою (мал. 10), витягають усі хребці, а тоді шкіру здирають панчохою з тулуба до передніх ніг. Ноги перетинають у ліктьовому суглобі. Здирають шкіру панчохою з шиї і з голови, підрізуючи скальпелем у відповідних місцях вушний хрящ і злучну перетинку коло очей так, щоб не пошкодити повік. Далі здирають шкірку до зубів. Тут її відділяють від черепа, роблять розтин навколо ясен, дбаючи про те, щоб не пошкодити губи. Шкіру деяких хижих ссавців можна здирати через рот.

Мал. 10

жиру, вивертають кінцівки й відпрепаровують кістки цих кінцівок. Шкіру намащують розчином арсеніту *).

---

*) Його можна здобути в установах, які ведуть боротьбу з шкідниками сільського господарства.

Далі шкіру вивертають наверх хутром і напихають дрібненькими стружками, прядивом, у дрібних ссавців—ватою. У хвіст треба встромити паличку, а для дрібних ссавців—стержень пташачого пера, очищеного від борідок.

Від тушки відділяють череп і очищають його від м'яснів, язика; очі виймають, мозок вичищають паличкою (ні в якому разі для цього не можна розширяти потиличного отвору). Череп промивають водою, сушать, виварюють. Треба тільки ці операції проробляти обережно, щоб не розвалилися окремі кісточки і не повипадали зуби.

До шкіри й черепа прикріплюють відповідні етикетки. На етикетках, крім позначень, де здобуто тварину (республіка, область, район, село), коли здобуто, в яких умовах жила тварина (в сосновому лісі, на луці, в степу), треба позначити стать тварини, хто здобув її.

Дрібних ссавців можна зберігати в спирті або формаліні. Для цього тварину відмивають від крові, злегка просушують, розтинають їй черево, щоб консервова рідина вільно проходила всередину, далі кладуть у спирт (80°) або в формалін (4%).

Препарати в рідині етикетують так само як і шкірки, але всі дані треба писати на папері звичайним (не чорнильним) олівцем, або доброю тушшю.

Програма для спостережень над ссавцями

1. Назва ссавця наукова (коли її знає спостерігач) і місцева,

2. Як часто трапляється цей ссавець у вашій місцевості.

3. Який завбільшки цей ссавець у вашій місцевості (довжина тіла від кінця носа до рипиці, довжина хвоста від рипиці до кінця волосся, довжина вуха тощо), вага тварини. Кольорові відхилення (аберації) цього ссавця у вашій місцевості (білі—альбіноси, чорні—меланоси тощо).

4. По яких місцях живе тварина різної пори року: в степу, в полі, в лісі, на луці, в горах.

5. Як живе тварина різної пори року: парами, колоніями тощо.

6. В якій кількості живе даної пори року на одиниці площі (приміром, скільки лежанок зайців на гектарі, скільки мишачих нір на квадратному метрі тощо).

7. Чим годується різної пори року—чи не живиться часом ссавець—травойд м'ясом і навпаки: чи не їсть часом хижа к рослинної їжі. При яких умовах це буває.

8. Коли шукає поживи: вдень, уночі, світанком, присмерком. Якщо тварина живиться вночі, то чи не через те, що її переслідує людина. Подати приклад.

9. Як добуває їжу: поодинці, парами, родиною, зграями; коли.

10. Де і коли самиця ховає дітей: у гнізді, норі тощо. Скільки їх.

11. Як навчають батьки своїх дітей ловити здобич, ховатися тощо. Скільки часу триває період навчання.

12. Як живуть діти, покинувши батьків: усі вкупі чи нарізно. Де жувуть. Чи не копають собі нори. Чим відрізняються їхні нори від нір старих. Чи бувають діти не такі положливі, як дорослі. Чи вміють вони ховатись.

13. Опишіть житло тварини: лігво, гніздо, нору тощо. Якщо це нора, то зміряйте діаметр (по довжній і поперечній) вхідного отвору і діаметр нори, нижче від вхідного отвору. Під яким кутом іде нора вниз. Чи є комора для життя, для запасів поживи, її розміри. Накресліть план (зверху і в розрізі). Чи є горбочки землі коло входу в нору. Скільки виходів має нора. Яке завбільшки гніздо ссавця.

14. Чи збирає тварина запаси і які саме. Навіщо ті запаси: на зиму, на весняну голоднечу. Коли починає запасатися.

15. Чи не западає тварина в сон, а якщо за-надає, то коли саме. Чи не прокидається взимку; через що і на який час (через теплу погоду тощо). Чи з'їдає тварина запасене. Як зимує: поодиноці, парами, родинами, гуртами. Коли прокидається від зимового сну.

16. Коли тварина линяє і змінює забарвлення шерсті: на весні чи восени. Чи довго линяє. Коли змінює роги.

17. Чи не припиняється під теплу осінь і зиму перефарбування тварин (напр., чи завжди ласка біліє на зиму).

18. „Мова“ тварин (крик, гавкання, писк). Виявлення оклику, гніву, перестороги тощо.

19. Корість і шкода, що їх завдають ссавці різної пори року.

20. Яких ворогів має цей вид ссавців.

21. Коли тварина становить об'єкт полювання або промислу, то зазначити, як її добувають (вогнепальною зброєю, пастками, отрутою); описати пастку місцевого виробу, зазначити, коли полюють на цю тварину, відзначити ціну: цілої тварини, шкіри її. Нащо вживають добути тварину (на їжу, на хутро, топити лій тощо). Що роблять із шкіри тварини. Хто споживач здобутих тварин.

22. Коли цей ссавець шкодить у сільському господарстві, то опишіть його владу й розміри завданої шкоди, способи боротьби, що їх уживають у вашій місцевості, і як проводять цю боротьбу—колгоспи, держава.

23. Чи не меншає у вашій місцевості цієї тварини. Як швидко меншає. Найголовніші причини, що цьому сприяють.

24. Які у вашій місцевості можна почути перекази про диких ссавців: оповідання, легенди, приказки, прикмети тощо (слід записати їх).

25. Чи не з'являються у ваших краях якісь нові ссавці.

26. Ваші міркування щодо збереження місцевих корисних або хутрових ссавців і щодо знищення ссавців—шкідників.
